

„ИТАЛИЈАНСКИ ПЛАН“ НИША ИЗ 1719. ГОДИНЕ
КАО ПОВОД ЗА РЕКОНСТРУКЦИЈУ ИЗГЛЕДА
СРЕДЊОВЕКОВНОГ И АНТИЧКОГ ГРАДА

„Италијански план” Ниша из 1719. године који у преводу гласи “План града Ниша са радовима који му увећавају опсег, што су урадили Турци проширивши јарак и прилагодивши бедем његовом положају” (Pianta della Citta di Nassa. Con l’opere accresciete al Circuito, fatto da turchi essendosi allargato il fosso e accomodato il Parapetto con la sua Situatione), представља приказ града пре великих радова на изградњи турске тврђаве 1723. године (сл. 1). У питању је план начињен од аустријског посланства предвођеног Хугом Вирмонтом, на путу за Цариград, поводом ретификације Пожаревачког мира, а легенда написана на италијанском језику била је повод да се план назове “Италијанским”. У пратњи посланика Хуга Вирмонта налазио се официр за снимање градова, као и послаников путописац Дриш који је и начинио детаљан опис догађаја и опис града. Међу првима, који су указали на овај план, били су Б. Андрејевић,¹ затим П. Петровић,² и уз подробније коментаре о настанку плана Р. Тричковић.³

Аустријски посланик је пристигао у Ниш 19. јуна, како описује Дриш, и затражио дозволу да уђе у Варош. Мухафиз Ниша, Абдулах-паша Мухсинзаде, међутим, припремио је за Вирмонта и његове пратиоце логор ван Вароши и Хисара, на простору градског поља,⁴ правдајући се појавом куге у граду. Дриш даље наводи да је везир уствари прозрео намеру посланства да сними град и на тај начин се обезбедио од могућих неприја-

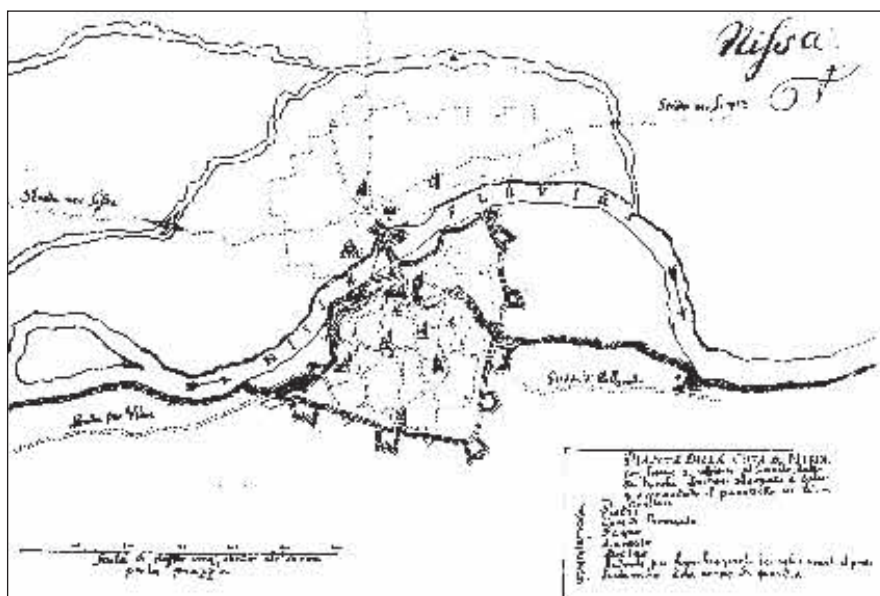
---

¹ Б. Андрејевић, *Развитак Ниша од средине до краја века*, *Нишки зборник* 1, Ниш 1974, 62 – 71. Андрејевић је у наведеном раду план датовао у XVI век, а исправно датовање настанка плана 1719. године објавио у *Енциклопедија Ниша*, Ниш 1994, 103 – 104.

² П. Петровић, *Ниш у античко доба*, Ниш 1976, 72 – 73, датовао је план у XVII век.

³ Р. Тричковић, *Урбани развитак Ниша у XVIII веку*, у *Историја Ниша* I, Ниш 1983, 244 – 245.

⁴ Простор између северног бедема турске тврђаве и зграде Техничког факултета.

Сл. 1. Ниш, „Италијански план” из 1719. године
(Фотодокументација Народног музеја у Нишу)

Fig. 1. Niš, „The Italian Plan“ from 1719
(Photo-documentation of the National Museum of Niš)

тности.⁵ Према оријентацији плана⁶ и сачуваним Дришовим путописним белешкама цртачу плана није било дозвољено да се приближи турском Хисару, те је он цртеж начино са Виника, узвишења североисточно од града, и дорађивао према казивањима појединих хришћанских доушника који су долазили и од аустријског посланства тражили заштиту.⁷ Услед свих поменутих тешкоћа, цртач је план града начинио на најбољи могући начин који му је пружала позиција на којој се налазио приликом снимања. То је и био разлог непотпуног приказа унутрашњости Хисара. На плану као и у његовом опису, најбоље су приказани градски бедем и варошки јарак као и утврђење испред моста, док је унутрашњост Хисара само назначена. На плану је приказана, такође схематизовано, и диспозиција Вароши на левој обали Нишаве.

Тврђава Хисар била је утврђена земљаним бедемом на коме се налазило седам бастиона – табија, удаљених међусобно по 150 корака. На јужној страни налазио се ров широк осам до десет стопа и испуњен водом из Нишаве. На плану Хисара обележена су места три капије и то: јужна – Стамбол, западна – Београд и северозападна – Видин капија. Из тврђаве је на запад водио пут ка Београду (*strada per Belgrado*), а на исток ка Видину

⁵ Р. Тричкових, *нав. дело*, 245.

⁶ План је оријентисан у правцу југ – север, што одступа од уобичајене позиције у картографији север – југ.

⁷ Р. Тричкових, *нав. дело*, 245.

(*strada per Vidin*). Стрми насип – гласија на јужној страни утврђења штитио је скривени пут, предвиђен за случај опсаде града и био је повезан са Су – “воденом” капијом, постављеном источно од моста који је повезивао Хисар и Варош. На прилазу Хисару, у близини Нишаве учртан је чардак – стражара (*G. Sardacho ossia corpo di guardia*).⁸ Унутрашњост тврђаве приказана је сумарно, са већим бројем независних квартова, повезаних неправилним и кривудаваим улицама. На два места обележени су тргови (*A. Piazza*), а од знатнијих грађевина једино су приказани градски амбар (*B. Casa di Provianda*) и пет џамија.⁹

На левој обали Нишаве нацртан је опсег Вароши, заштићен земљаним грудобраном и широким јарком који подсећа на реку, са две капије, једном према Прокупљу (*strada per Scopia*) и другом према Софији (*strada per Sofia*). Од објеката у Вароши приказани су: две варошке џамије, амбар источно од моста (*B. Casa di Provianda*), хамам (*C. Bagno*) и воденица испод моста (*E. Molino*).¹⁰ Дриш је проценио да би се овако утврђени град могао заузети за шест недеља.¹¹

Постоје оправдане претпоставке да би овај план могао да представља основу средњовековног, односно античког града. У даљем тексту отворићемо нека питања везана за претпостављени изглед и обим позноантичког града и упоредимо га са приложеном основом турског Хисара.

Положај и организација Наисуса у античко доба била је условљена расположивим површинама погодним за насељавање. Позиција на којој се образовао и развијао антички град налазила се у меандру реке Нишаве и посебно је била погодна за лакше повезивање леве и десне обале, реке, али и за одбрану града. Топографска позиција на десној обали Нишаве била је у предности над другим јер је пространа, равна и погоднија за заснивање насеља и некропола и можда утврђења.¹² На основу расположиве историјске, епиграфске и археолошке грађе у развоју градског насеља могу се издвојити два периода: 1) раноримски и 2) касноримски или град позне антике. Досадашња археолошка истраживања у нишкој тврђави вршена су на малим површинама и нису одговорила на многа питања у вези са настанком и организацијом најстаријег римског насеља, док се са нешто више података може расправљати о изгледу позноантичког града.

Када је у питању раноримски град у историографији влада мишљење да градском насељу на десној обали Нишаве претходи мање домородачко село (*vicus*) и да је то било пресудно и за образовање војног утврђења у његовој близини.¹³ Археолошки налази са територије данашњег града указују на предримску популацију на левој и десној обали Нишаве, (лок.

⁸ Упореди описе плана објављене код П. Петровић, *нав. дело*, 72-73; Б. Андријевић, *нав. дело*, 64; *Енциклопедија Ниша*, 103-104 и Р. Тричковић, *нав. дело*, 245.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Р. Тричковић, *нав. дело*, 245.

¹² Ј. Ђирић, Прилог историјско-географском проучавању локације Ниша, *Нишки зборник* 1, Ниш 1974, 28 – 29; М. Костић, *Нишка котлина*, Ниш 1967, 296.

¹³ Уп. П. Петровић, *Ниш у античко доба* 49.

Јагодин мала, лок. Трг ослобођења, лок. Медијана и др.), али ближу локацију домородачког села и његово постојање тешко је утврдити, тако да нам обим, изглед и организација раноцарског града за сада није позната.

Са више података располажемо о изгледу и величини позноримског града. Историјска, епиграфска и археолошка грађа донекле указује на могући развој утврђеног античког града. Извесно је да је у првим годинама колонизације на десној обали Нишаве (простор данашње тврђаве) образовано цивилно насеље којем је додељен статус муниципија у време Хадријана (117–138).¹⁴ Крајем III и у IV веку забележен је нагли развој града и пораст становништва и војске. Град је већ био густо насељен, што је отежавало подизање монументалних грађевина или његову темељну реконструкцију. Вероватно да је том приликом изграђен градски бедем, а поједине градске четврти реконструисане за нове потребе. Ови радови могли су се догодити најраније у време Диоклецијана (284 – 305), а по свој прилици у време Лицинија (308 – 324) и Константина (306–337).¹⁵ Иако фрагментарно испитани, објекти унутар турске тврђаве наговештавају богат градитељски опус (сл. 2).

У централном делу Тврђаве откривен је грађевински комплекс који чини неколико правоугаоних просторија, оријентације север–југ, засвођених полуобличастим сводом и повезаних међусобно (сл. 3). Северно од ове грађевине, на растојању од око 40 m, делом је откривена улица (*via decumana* ?), правца исток – запад, поплочана каменим плочама неправилног облика. У оси улице налази се канал (*cloaca*), а на јужној страни, паралелно са њом, портик са стубцима и тробродна грађевина (базилика ?) (сл. 4). Археолошки налази указују да је комплекс грађевина на централном платоу (објекти под сводовима, улица и цивилна базилика) могао бити изграђени у првим деценијама IV века и да се може довести у везу са реконструкцијом града изведеном у Константиново време.¹⁶

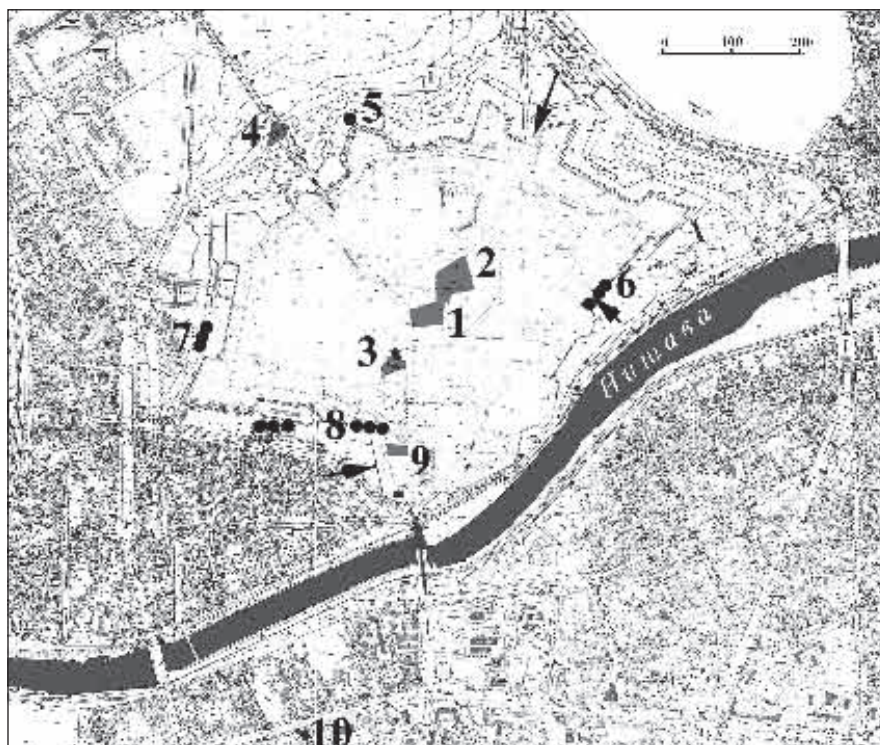
Југоисточно од овог налаза, на локалитету код Бали-Бегове џамије, откривена је друга улица, али смера север–југ. Уз улицу се налазио портик, са остацима одводног канала и деловима водовода, а источно једна грађевина на којој се уочава више преградње и промене у плану. Може се претпоставити да је приликом изградње улице, датоване у другу половину V или на почетку VI века, уз извесне корекције, поштован правац већ трасиране старије градске улице.¹⁷

¹⁴ Могуће је да је град проглашен за муниципијум у време Антонина Пија (138 – 161), али је извесније да је то било у Хадријаново време када су и неки други градови у Горњој Мезији добили овај ранг. П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 35 – 36.

¹⁵ О развоју античког Наисуса види детаљније код П. Петровић, *Ниш у античко доба*; Idem, *Inscriptions de la Mesie Supérieure*, IV, Beograd 1979 (=IMS IV); Исти, Naissus – задужбина цара Константина, *Римски царски градови и палате у Србији*, (ед. Д. Срејовић), Галерија САНУ, књ. 73, Београд 1993, 57 – 81 (=Римски царски градови и палате у Србији).

¹⁶ Како бележи Константинов анонимни биограф, цар је свој родни град величанствено украсио, П. Петровић, *Медијана. Резиденција римских царева*, Београд 1994, 14; Idem, *IMS IV*, 39.

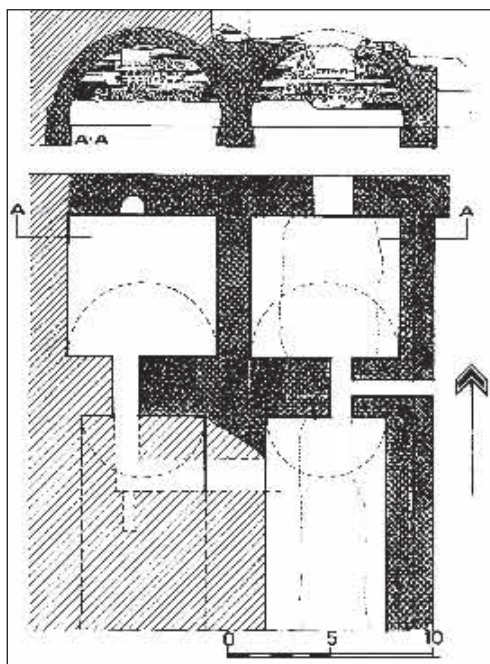
¹⁷ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 53-55; П. Петровић, *Римски царски градови и палате у Србији*, 66. Уп. Р. Љубинковић, *Arheološki pregled* 4 (1962), 253 – 261; исти, *Arheološki pregled* 5 (1963), 140 – 142.

Сл. 2 Ниш, ситуациони план античких налаза на простору турске тврђаве и у њеној непосредној близини. 1. Грађевине под сводовима; 2. Античка улица и базилика (?); 3. Византијска улица (Бали бегова џамија); 4. Грађевина са октогоном; 5. Терме; 6. Остаци источног античког бедема; 7. Византијски бедем; 8. Остаци средњовековног и античког бедема; 9. Градске терме; 10. Ислам Агин џамија (Г. Милошевић)

Fig. 2 Niš. The site plan of ancient finds in the area of the Turkish fortress and in its direct vicinity. 1. Buildings under vaults; 2. Ancient street and basilica (?); 3. Byzantine street (Bali Bey Mosque); 4. The octagonal building; 5. Thermae; 6. Remains of the eastern ancient bulwark; 7. Byzantine bulwark; 8. Remains of the medieval and ancient fortification walls; 9. Public thermae; 10. Islam Agha Mosque (G. Milošević)

На локалитету Градско поље, око 300 m северозападно од централног платоа (сл. 2), ван турског тврђавског бедема откривена је грађевина издуженог облика оријентисана у првацу север–југ. Северни део је сложене основе и састоји се од више просторија распоређених око средишњег осмоугаоног простора. Подови су били покривени мозаиком са геометријским мотивима, а зидови осликани фрескама (сл. 5). Централна октогонална просторија (вестибул) била је по свој прилици аудиенцијалног, а бочне просторије официјалног или приватног карактера. Могло би се претпоставити да је овај објекат са јавном функцијом био намењен и боравку високих личности. Археолошки материјал, елементи

Сл. 3 Ниш, централни простор турске тврђаве, основа и пресек грађевине под сводовима (Документација Археолошког института у Београду)

Fig. 3 Niš, central area of the Turkish fortress, the ground plan and cross-section view of the building under vaults (documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

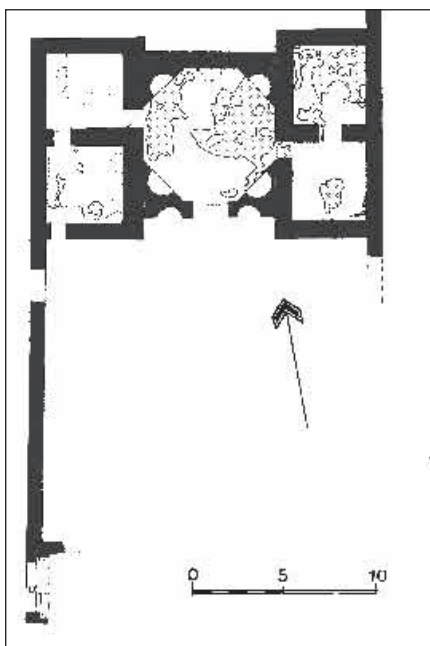

Сл. 4 Ниш, централни простор турске тврђаве, улица и базилика, снимак са севера (Документација Археолошког института у Београду)

Fig. 4 Niš, central area of the Turkish fortress, the street and basilica, photographed from the north (documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

Сл. 5 Ниш, Градско поље, основа грађевине са октогоном (Документација Археолошког института у Београду)

Fig. 5 Niš, the area of Gradsko Polje, the ground plan of the octagonal building (documentation of the Archaeological Institute in Belgrade)

декорације и карактеристике градње указују да је могао бити изграђен у време тетрархије и коришћен током IV века,¹⁸ у време када су у Ниусу забележени чести проласци и посете царева.¹⁹ У том случају претпоставка П. Петровића да је овај објект стајао усамљено, изван градских бедема²⁰ није прихватљива и посредно упућује да положај северног градског бедема треба тражити северније у Градском пољу.

У непосредној близини грађевине са октогоном, око 100 m источно, уз спољњу ивицу северног турског бедема откривени су трагови већих терми, са масивним зидовима и добро очуваним стубићима хипокауста (сл. 2). Објект је случајно нађен 1958. године приликом војних вежби. Археолошка истраживања нису вршена, а подаци о изгледу објекта нису забележени. Познато је само да је приликом чишћења ископа (војничког рова?) нађено „много римских новчића“, накит од бронзе и један примерак сребрног новца Диоклецијана (284–305).²¹ И овде није прихватљиво тумачење П. Петровића да, „на простору око терми и према Градском пољу нема никаквих грађевинских остатака, па се чини вероватним да су терме подигнуте *extra muros* – изван бедема,“ ·· “можда уз трасу античког пута према северу”.²²

¹⁸ П. Петровић, *Римски царски градови и палате у Србији*, 68 – 69.

¹⁹ П. Петровић, *нав. дело*, 60–62. М. S. Vasić, Boravci Konstantina I u Nišu, *Kult Sv. Cara Konstantina između Istoka i Zapada*, Niš 2003, 25 – 30.

²⁰ П. Петровић, *нав. дело*, 68 – 69.

²¹ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 55, уп. А. Nenadović, Raniji rimski nalasci u Nišu i njegovoj okolini, *Limes u Jugoslaviji I*, Beograd 1961, 165 – 170.

²² П. Петровић, *нав. дело*, 56; P. Petrović, *IMS IV*, 41.

Градско насеље било је утврђено бедемима који се помињу у касноантичким изворима, посебно код Приска у вези са хунском опсадом града 441. године. Приск бележи да су Хуни посебно желели да освоје многољудни и утврђени град и то су учинили употребивши све њима познате опсадне справе.²³ Ми данас не располажемо са сигурним подацима о изгледу и величини ове градске фортификације, али појединачни налази указују на њихову евентуалну трасу. На источној страни, у језгру турског бедема, нађен је масиван зид од ломљеног камена у малтеру, уклопљен у турски, шири бедем. Зид је откривен 1963. године непосредно уз Јагодиналску капију. Разликује се од турског бедема по чврстини везивног материјала и по употребљеном материјалу (уломци античких опека, обрађен камен и др.) и могао би да представља делове античког градског утврђења.²⁴

На супротној, западној страни, са спољње стране западног бедема турске тврђаве, на терену тврђавске Гласије, 1975. године испитан је масиван касноантички бедем, у дужини од 58,00 m, дебљине 1,75m и највеће очуване висине 4,10m (сл. 6). Горњи очувани делови бедема зидани су опеком, а доњи делови израђени су од лепо тесаних каменних блокова.²⁵ Са спољње, западне бедемске стране, једновремено са њим, изграђена су два масивна пиластра, на међусобном растојању од 1,93m. Њихов положај, према истраживачима античког Наисуса, иницира постојање западне градске капије.²⁶ Током археолошких истраживања констатовано је да је овај терен коришћен у дугом временском периоду и то са краћим или дужим прекидима, почев од III века, током средњег века и турског периода, међутим, културни слој са обе стране бедема је поремећен накондним укопавањем, вероватно приликом изградње турске Гласије, те је на целој површини, у слоју насипа, приметно мешање турског, средњовековног и римског материјала.²⁷ Иако је време изградње бедема датовано у VI век може се претпоставити да је првобитна траса градског бедема из IV века могла бити на истом правцу или у његовој непосредној близини, поготову ако се узме у обзир да је источно од бедема откривен антички објекат изграђен *extra muros* датован у IV век и о коме ће у даљем тексту бити више речи.

Јужни бедем града могао се налазити на правцу зида откривеног северно од терми код Београдске капије,²⁸ а чији се продужетак у према западу могао видети и приликом реконструкције савремене пијаце, са спољње стране југозападног тврђавског турског бедема.

²³ *Византијски извори за историју народа Југославије*, I, Београд 1955, 11 – 12 (Ф. Баришић).

²⁴ Истраживања Радивоја Љубинковића, види код П. Петровић, *Римски царски градови и палате у Србији*, 67.

²⁵ Љ. Зотовић, *Arheološki pregled* 17 (1975), 73 – 74.

²⁶ *Исто*. Положај капије на том месту посредно би се могао потврдити и налазом миљоказа нађеног 1737. године у близини Гласије (Р. Petrović, *IMS IV*, 131, № 126).

²⁷ Гласија је изграђена у време аустријске обнове тврђаве. Љ. Зотовић, *нав. дело*, 73 – 74.

²⁸ Бедемски зид није откривен на већој дужини и анализиран до темељног дела. Није потпуно јасно да ли је у питању средњовековни или антички тврђавски зид. Није искључено да су приликом изградње средњовековне тврђаве коришћени затечени остаци античког бедема.

Сл. 6 Ниш, Гласија,
византијски бедем
(Документација
Археолошког института)

Fig. 6 Niš, Glasija,
Byzantine bulwark
(documentation of the
Archaeological Institute)

Најтеже је претпоставити северну трасу градског бедема. Према П. Петровићу, како је већ речено, она се поклапа са турским тврђавским зидом.²⁹ Сматрамо да је бедем античког града морао бити северније и да га треба тражити на делу Градског поља. Његов положај посредно се може одредити према месту налаза грађевине са октогоном (лок. Градско поље), као и према распореду гробова, дуж пута *via romana*.

Уколико су ове претпоставке тачне може се очекивати да је градски бедем неправилног, полигоналног облика омеђавао површину од око 22 ha и то: 550 m, у правцу запад – исток, и 400 m у правцу север – југ (сл. 7).³⁰ Грађевине са сводовима, улица и цивилна базилика по свој прилици представљају средишњи део античког града – форум, на коме је, можда, био изграђен и храм посвећен врховном богу (Јупитеру ?).³¹ Објекат са октогоном и тереме, откривени на локалитету у Градском пољу били су изграђени *intra muros* и чиниле су део резиденцијалног градског квартала, смештеног у северозападном делу градског насеља. Чини се, такође оправдано да би северну капију могли да претпоставимо на месту, или у непосредној близини турске Виник капије, а јужну у правцу Стамбол капије, на простору северно од Арсенала.³² Положај капија на северном и западном бедуму није изврстан, као ни распоред уличне мреже и густина насељености утврђеног града.

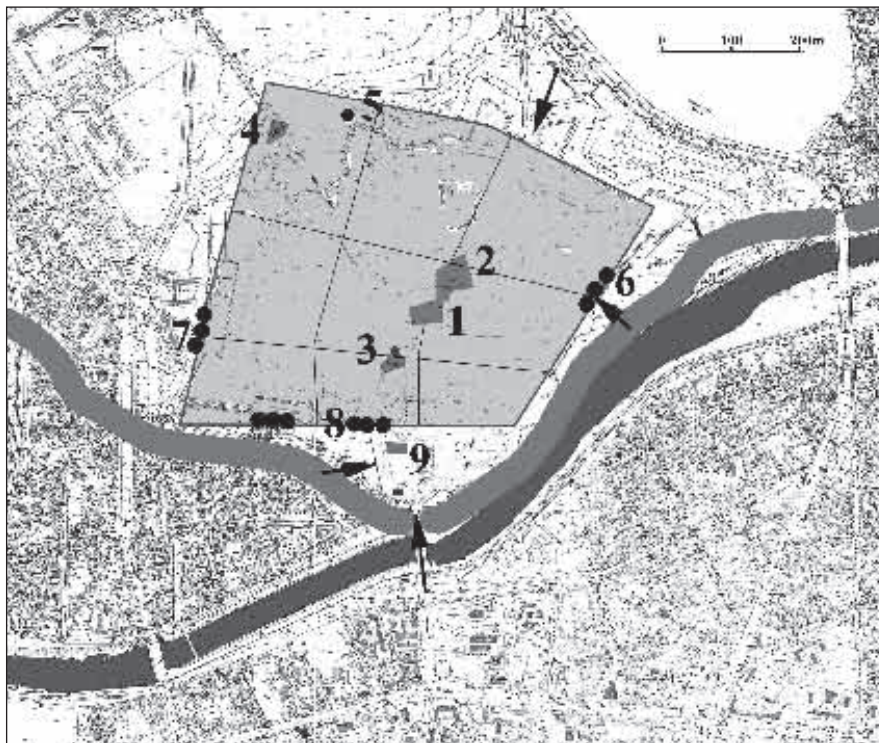
Током IV века насеље се ширило и ван градских бедема. Са његове јужне, западне и југозападне стране образовало се подграђе, данас на

²⁹ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 55.

³⁰ Код П. Петровића, је вероватно омашком наведено растојање 1600 m у правцу запад – исток. П. Петровић, *Римски царски градови и палате у Србији*, 68.

³¹ П. Петровић, *нав. дело*, 66.

³² На овом месту су изведена мања археолошка истраживања (М. Габричевић и А. Цермановић-Кузмановић), али резултата ископавања нису публиковани.

Сл. 7 Naissus. Претпостављена основа античког града. 1 – 2. Улица *cardo decumanus* и место форума; 3. Улица правца север – југ; 4 – 5. Резиденцијални део града; 6 – 8 Археолошки потврђени делови градског бедема, IV – VI век; 9. Градске терме *extra muros* (Г. Милошевић)

Fig. 7 Naissus. Assumed base of the ancient town. 1-2. The street *cardo decumanus* and the location of the Forum; 3. The street of the north-south direction; 4-5. Residential part of the town; 6-8. Archaeologically confirmed parts of the town bulwark, IV-VI century; 9. Public thermae *extra muros* (G. Milošević)

простору познатом као Београд мала и Гласија. Јужну границу овог подграђа одређује Нишава која није битно мењала свој ток, како то показују остаци античких градских терми испитиваних код Београдске капије и остаци стубова римског каменог моста уз десну обалу реке.

Античке терме код Београд капије испитиване су први пут 1952. године и том приликом откривен је њихов западни део са хипокаустом у самој близини Београдске капије на западном бедему.³³ Истраживања су настављена око четрдесет година касније (1995 – 1996) у источним просторијама и том приликом испитан је већи део објекта. Терме су

³³ П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 55; Уп. Р. Љубинковић, *Arheološki pregled* 4 (1962), 253 – 261; Исти, *Arheološki pregled* 5, (1963), 140 – 142; Ђ. Мано-Зиси, Д. Јовановић, *Гласник САН* IV/2, Београд 1952, 365 – 367.

разуђене основе (31,00 x 25,00 m), са улазом на истоку и већим двориштем на југу. На основу бројних комада новца и покретног материјала могу датовати у другу половину IV века.³⁴ Изграђене су *extra muros*, на шта указују делови бедемског зида откривеног северно од грађевине.³⁵ Положај терми, вероватно, да је био условљен већ изграђеном инфраструктуром на простору јужно од јужног бедема. Нажалост истраживања на овом делу локалитета нису спроведена у потпуности.

Западно и југозападно од градских терми приликом копања темеља за новоградњу и уређење савремене пијацие откривени су делови многог објекта. Поред опеке са жигом *cohors I Aurelia Dardanorum*, на овом месту нађен је и жртвеник посвећен Дијани (данас највероватније изгубљен ?) и један питос са око 100 kg римског новца са краја III века.³⁶ Са овог простора потиче и мермерна плоча са орнаментом, нађена у ископу за зграду бивше банске управа (зграда Универзитета).³⁷

На Гласији, са западне стране поменутог касноантичког бедема (простор Аутобуске станице), испитивана је објекат из IV века укопан у културни слој III века. Читав објекат лежи испод средњовековне некрополе чији су гробови оштетили архитектонске остатке објекта. Северни део грађевине уништен је приликом припреме терена за зидање школе.³⁸ Откривена дужина објекта у правцу север – југ износи 21,00 m, а ширина у правцу запад – исток 15,00 m. Откривен је само темељни део зидова. Објекат је имао шест просторија, од којих су откривене основе четири, груписане по две на западној и источној страни. Међусобно нису биле повезане и свака просторија имала је улаз из трема.³⁹ На подовима су налажени предмети свакодневне кућне и личне потребе. Сви предмети (керамика, новац, жишци, фибуле) су из IV века, док су керамка и новац, нађени испод нивелете подова, опредељени у III век. Према претпоставци истраживача, објекат је био стамбеног карактера⁴⁰, иако се чини прихватљивијим да је у питању маркет или нека друга зграда сличне јавне намене.

Подграђу античког града припадају и радионица и пећ за топљење метала, откривени 1972. године северно од Арсенала, на дубини 4,45 m. Пећ се налазила у античком објекту и сачувани су само њени доњи делови. У близини пећи, испод пода просторије, откривене су и две оставе. Прва остава садржавала је три бронзане посуде и 10 крстастих фибула, пет калуца од шамота за ливење металних посуда, делове статуета, разне

³⁴ Истраживања П. Петровића, нису публикована.

³⁵ Види нап. 28 у овом раду.

³⁶ Новац је био кован у времену од 254 до 282. године, у време Валеријана (253 – 260) и Проба (276 – 282). Од овог налаза 5 kg је диспело у Нишки музеј, а 7 kg је однето у Народни музеј у Београду.

³⁷ Изглед и величина плоче нису наведени у радовима П. Петровића (*Ниш у античко доба*, 56) и А. Ненадовића (*Raniji rimski nalasci u Nišu i njegovoj okolini*, 166).

³⁸ Lj. Zotović, *nav. delo*, 73 – 74.

³⁹ Кроз просторије 3 и 4 пролазио је канал од фрагмената опека. Градња канала млађа је од објекта. Преко зидова и канала у једној просторији (4) укопана је пећ за печење креча.

⁴⁰ Lj. Zotović, *nav. delo*, 73 – 74.

аплике, дршке, бакарне жице, лимове и др. Сачувани остаци дискова и браве указују да је остава била у дрвеној касети (сандуку) који је временом иструлео. На појединим предметима уочавали су се трагови поправки и крпљења. У питању је радионица и део инвентара мајстора. Друга остава садржавала је новац кован између 383. и 392. године. Најмлађи примерци одговарају времену Аркадија (395 – 408). Оба налаза била су по свој прилици сакривена пред опасношћу од Гота.⁴¹

Више значајних налаза неђено је и на простору између Стамбол капије и Моста младости који потврђују значај града у античко доба. То су изузетна уметничка дела о којима је у више наврата писано и овом приликом их само набрајамо: бронзана глава Константина Великог, нађена приликом изградње моста 1900. године, статуета Јупитера на престолу и женски портрет од мермера.

Преко каменог моста, чији су остаци откривени у кориту реке (уз Стамбол капију турске тврђаве), насеље је било повезано са подграђем на левој обали реке. На том делу, пут се раздвајао према истоку, ка Сердици и према југозападу, према Скупима и Улпијани. Други, по свој прилици старији мост налазио се око 800 m узводније, и водио је преко Медијане и Ремизијане према Сердици и Константинопољу.⁴²

Густина зграда на градској територији била је неуједначена. Највећа изграђеност могла би се очекивати унутар бедема града (22 ha), док је према периферији број кућа био све мањи. Са подацима којима данас располажемо тешко је предвидети и израчунати и могући број становника који је живео унутар утврђеног града и у неутврђеним подграђима, али тај број није прелазео цифру већу од 2000 до 3000 становника, што би просечно по једном хектару износило између 10 и 15 становника. Известан број становника живео је на широј територији града, на обронцима околних брда, ван градског насеља. Овом броју треба додати и знатну војну посаду распоређену на територији града.

* * *

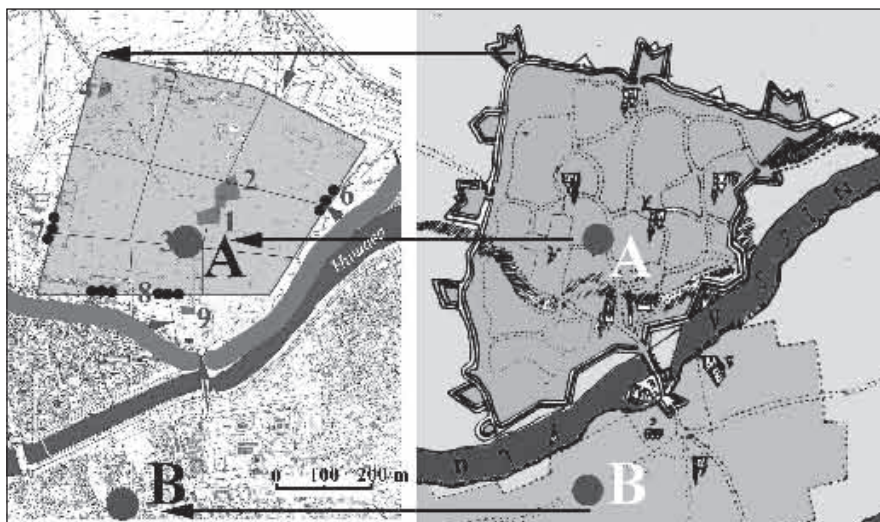
Вратимо се сада тзв. “*Италијанском плану*” Ниша. Као што је у опису плана и наведено за мерењање је коришћена мера корак. И поред неких недоследности план се може довести у метрички мерни систем и упоредити са претпостављеном скицом античког града.⁴³ Вредност корака израженог у метричком мерном систему износила је 0,75 m, а на карти је као модул за мерењање коришћена мера од 100 корака, што би могло да износи око 75,00 m. Довођењем оба плана у исту меру

⁴¹ С. Дрча, П. Милошевић, П. Поповић, *Naisus – Sirmium*. Обрада метала, Ниш 1983, 10 – 11.

⁴² П. Петровић, *Ниш у античко доба*, 69.

⁴³ Картирање налаза из касноантичког доба извршено је на фотограметријској матрици Нишке тврђаве и њене непосредне околине. Овом приликом захваљујем се арх. Мирољубу Станковићу, директору Завода за урбанизам у Нишу који ми је поменути план уступио на коришћење.

уочава се преклапање појединих тачака као што су: северозападног угла бедема, моста на Нишави и места две џамије, једне у Хисару (Бали бегове џамије) и друге у Вароши (Ислам Агине џамије) (сл. 8). Посебно је била занимљиво преклапање положаја Бали бегове џамије⁴⁴ и Ислам Агине џамије,⁴⁵ и из ког се може закључити да је цртачу “Италијанског плана” било добро познато међусобно растојање ове две џамије, као и њихов однос према реци. Упоређивањем претпостављене основе античког града

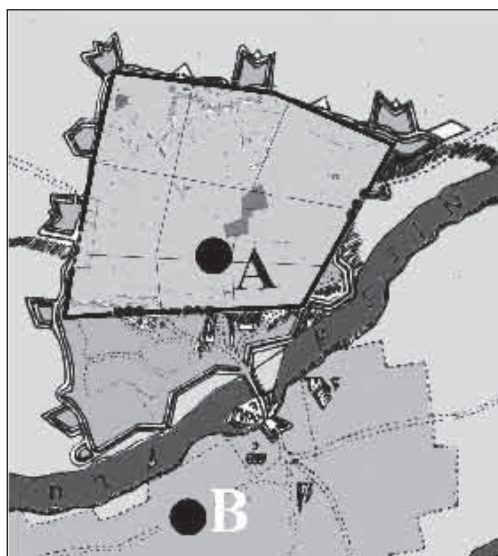
Сл. 8 Основа античког Naissus-а и турског Хисара. Упоредна анализа облика и величине планова. А. Бали бегова џамија; Б. Ислам Агин џамија (Г. Милошевић)

Fig. 8 Ground plans of the ancient Naissus and Turkish Hisar. Comparative analysis of the plans' forms and sizes. A. Bali Bez Mosque; B. Islan Agha Mosque (G. Milošević)

и основе аустријског плана, може се уочити да су у питању две основе сличног облика и димензија, што нас наводи на закључак да је приликом градње турског Хисара коришћена још увек видна основа средњовековног, односно античког града (сл. 9). До потпуне промене плана долази тек изградњом нове тврђаве 1723. године и чија основа у већем делу негира постојећи план затечене градске фортификације. Даљим упоређивањем,

⁴⁴ Бали бегова џамија је једина од десет изграђених у Тврђави. Први помен је из 1521 и 1523. године у Смедеревском дефтеру, где је убележена као месџид, а 1710. године уписана је у попис Ниша као џамија. Б. Андрејевић, *Споменици Ниша*. Заштићена културна добра од изузетног и великог значаја, Ниш 1996, 73 – 74.

⁴⁵ На месту садашње Ислам Агин џамија, био је изграђен месџид хаџи Муслихудиња и који је изградњом минарета у пролеће 1719. године преобраћен у џамију. Б. Андрејевић, *нав. дело*, 134 – 135. Приликом посете аустријског посланства на објекту је већ био изграђен минаре, те је и приказан на плану као џамија.

Сл. 9. Преклапање основе античког града и турског Хисара (Г. Милошевић)

уколико основи античког града додамо троугласти део подграђа у правцу западног бедема, код југоисточног угла, добијамо основе истог облика и површине у античко и турско доба.

Основа Италијанског плана пружа значајну помоћ у расветљавању основе античког града и недвосмислено усмерава на будућа истраживања. Истовремено указује да је основа града утемељена у позно античко доба готово 12 векова била основна матрица приликом обнављања насеља и утврђења у Нишу.

Gordana Milošević

THE „ITALIAN PLAN“ OF NIŠ FROM 1719 AS THE MOTIVE FOR RECONSTRUCTING THE OUTLOOK OF THE MEDIEVAL AND ANCIENT TOWN

The „*Italian Plan*“ of Niš from 1719, which is translated in full as „The plan of the town of Niš, with the works enlarging its perimeter, as performed by the Turks who broadened the moat and adjusted the fortress walls to its position“ (*Pianta della Città di Nassa. Con l'opere accresciete al Circuito, fatto da turchi essendosi allargato il fosso e accomodato il Parapetto con la sua Situatione*), represents the outlook of the town before major construction of the Turkish fortress in 1723 took place (Fig. 1). The matter at issue is the plan made by the Austrian deputation under the leadership of Hugo Virmont, on their way to Carigrad to ratify the Peace Treaty of Požarevac, while the plan was termed „*Italian*“ because the key was written in Italian. The base of the Italian Plan renders significant assistance in determining the foundations of the ancient town and unambiguously directs toward future research. Possible reconstruction of the ancient town plan, based on the results of archaeological excavations, indicates that the town foundations, which had been laid in the Late Antiquity, served as a basic matrix for the restorations of Niš settlement and fortification for almost twelve centuries.